

Volt egyszer egy lap „Kárpátalja”

bővített kiadás

Mankovits Tamás:

Kárpátalja lap 1990 – 1994.

Ny.sz. B/PHF/398/Bo/1990

Bővített kiadás

2014-2024.

A kiadványt támogatta:

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet
Alapítvány A Kelet- és Közép-Európai Kutatásért és Képzésért

Borító:

Markovics Mátyás: Turul-émlékmű, Tiszaújlak

Felelős kiadó:

Magyar a Magyarért Népfőiskola Alapítvány

3526 Miskolc, Gyóni Géza u. 4.

Mankovits Tamás

www.magyaramagyarert.hu

Készült:

SZELKER Nyomda (SZERKERPLASZT Bt.)

1103 Budapest, Noszlopy u. 8.

Farkas Dávid

Fotók:

Mankovits Tamás, Markovics Mátyás, Prófusz József, Simig Katalin

ISBN 978-615-002480-6

Miskolc – Tokaj

Bővített kiadás 2024.

Tartalom

Demján Szabolcs:

Előszó	5
---------------------	---

Mankovits Tamás:

Volt egyszer egy lap	7
Kötődésem Kárpátaljához	7

Kiss Erzsébet:

Volt egyszer Kárpátalján egy lap	09
---	----

Fedinec Csilla:

Nyitások Kárpátalján: széljegyzetek az 1989–1990-es időszakról	12
---	----

Mankovits Tamás:

Immár 34 éve, 1990. április 30-án indult útjára a KÁRPÁTALJA című lap	16
--	----

Dupka György:

Kárpátalja lap	18
-----------------------------	----

Szöllősy Tibor:

Rövid, de tartalmas, szép életű volt	20
---	----

Horváth Sándor:

Egyszer volt... harminc éve volt... – egy Miskolcon szerkesztett Kárpátalja című lap (2020.)	21
---	----

Vári Fábián László:

„Félig feketében, félig fehérben”	23
--	----

Badó Zsolt:

30 éve jelent meg a Kárpátalja folyóirat első lapszáma (2020.)	25
---	----

Kárpátalja lap	28
-----------------------------	----

1990. I. évfolyam	28
-------------------------	----

1991. II. évfolyam	46
--------------------------	----

1992. III. évfolyam	71
---------------------------	----

1993. IV. évfolyam	85
--------------------------	----

1994. V. évfolyam	102
-------------------------	-----

1994. Választási különszámok	107
------------------------------------	-----

1990. Miskolci Bölcsész Egyesület	109
Nagy Zoltán Mihály:	
Csőbőrből vödörbe	120
Fotók.....	122

Fedinec Csilla

TK Kisebbségkutató Intézet, Budapest

Nyitások Kárpátalján: széljegyzetek az 1989–1990-es időszakról

„Az utóbbi évek magyarországi változásai által lehetővé vált beszélni arról, hogy határainkon túl is élnek magyarok” – ezzel kezdte beköszöntőjét a „Kárpátalja” című lap 1990. április 30-án megjelent 1. számában Furmann Imre, a Magyar Demokrata Fórum Országos Elnökségének tagja. A lap utolsó oldalának utolsó írása is így indított: „Napjainkban egyre többet hallunk a határainkon túl élő magyarságról.” Szubjektív benyomás, hogy a változások feletti tagadhatatlan örömködések sokfélék ugyan – lehet írni olyasmiről, amiről addig nem, lehet emlékezni úgy, ahogy korábban nem, lehet szervezkedni, lehet választani úgy, hogy van valamiféle halvány alternatíva –, ám ezek alfája és omegája mégiscsak az, hogy Magyarország szomszéd ország helyett anyaország lett. A magyar állam az 1989-es alkotmánymódosítással a magyarországi kisebbségeket államalkotó tényezőként ismerte el, a határon túli magyarokat pedig kiemelte a többi külföldi állampolgár kategóriájából: „A Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását.”¹ 1989 áprilisában a minisztertanács mellett megalakult a Nemzetiségi Kollégium, amivel kezdetét vette a kérdés szakpolitikai megalapozásának intézményesítése.²

Mérföldkő volt 1988 őszén a kishatárforgalom megindítása a Szovjetunió nyugati határai mentén. Addig a szigorúan zárt határt csak útlevéllel és csak rendkívül szigorú feltételek teljesülése esetén engedték átlépni, a nyitással azonban a határ menti övezetben engedélyezték a személyi igazolványhoz csatolt betétlappal való határátkelést, gyakorlatilag bárki számára, aki az említett övezetben állandó lakcímmel rendelkezett. Az „Egyezmény az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Legfelsőbb Tanácsának és a Magyar Népköztársaság kormánya között a határ-menti térségek lakosai határátkelésének egyszerűsített rendjéről” ugyan már 1985. augusztus 1-jén megszületett, azonban csak az 1989. január 13-i keltezésű jegyzékváltással lépett hatályba.³ A kishatárforgalom megindulását így hivatalosan az 1989. március 1-jei dátumhoz kötik.

A komoly akadályok elhárultak, de egy pattanás az ember képén gondot okozhatott, ha az igazolványban szereplő fényképen nem volt rajta, mert bizonytalanná tette a személy beazonosíthatóságát. Néhány hónappal később, 1989 nyarán azonban Moszkva bejelentette, hogy átmenetileg szünetelteti ezt a lehetőséget. A „Népszabadság” tudósítása szerint: „A hivatkozási alap az volt, hogy a roham-szerűen megnövekedett turizmus szinte letarolta a Szovjetunió nyugati határvidékének kereskedelmét.”⁴ Aligha az egyszerű emberek voltak képesek elhordani a Szovjetuniót, de azért jól hangzik. Egyébként egyszerre maximum 30 rubel értékben vihetek ki árut külföldre, bár vittek mindent, amit el tudtak adni – és nem szerepelt a végtelen hosszúságú kiviteli tilalmi listán, illetve a magán viselt nemesfém ékszerekről darabra nyilatkozni kellett az utazónak, amit visszaúton ugyancsak darabra ellenőriztek –,

1 Kántor Zoltán: Tudományos vagy politikai kérdés a nemzet meghatározása? Limes 2009, 4. sz. 6.

2 A Minisztertanács Nemzetiségi Kollégiumának alakuló ülése. A Magyar Televízió híradója: https://1989.osaarchivum.org/video/mtv/nid-03333_1989

3 Orosz Sándor: Az ukrán határforgalmi rendszer, különös tekintettel Kárpátaljára 1989-től napjainkig. Kisebbségkutatás, 2012. 2. sz. 320.

4 Rác T. János: Záhonyban mindenki a fedélzeten. Népszabadság, 1990. július 23. 1.

hogy magyar pénzhez, s azon olyan áruhoz jussanak, amihez a Szovjetunióban nem. Ez a 30 rubel nem volt nagyon kevés, az átlagembernek akkoriban akár a félhavi fizetése. S mindez megérte úgy is, hogy a könnyített határátkelés elképzelhetetlen tortúra volt. „A csapi átkelésre várakozói sor Tégláson, a »szakosított« lengyel vadkempingen is túli nyúlik. A várható átkelési idő – a vámvizsgálat új keletű alaposságát is beszámítva – két-három nap. Messziről olyan az egész, mint egy csigatempóban araszoló vándortábor.”⁵ „A Moszkvából egyoldalúan elrendelt, de mindkét irányban hatályos kishatárforgalmi stop utáni szűk egy hónap bebonyósította, amit előre is tudni lehetett: nem a turizmus miatt szűkös Nyugat-Ukrajna kereskedelmi kínálata. Az üzletek most is aggasztóan üresek, aminek okán a helyi tanácsai szervek mind több településre, illetve árucikkre terjesztik ki a jegyrendszert.”⁶ Pár hónap szünet után, ősszel újraindult a kapcsolattartásnak nevezett ingázás. Kétségtelenül egyre inkább túlélési eszköz, megélhetési kereskedelem volt a kishatárforgalom.⁷

Nyitás volt a magyarországi politikusjárások megindulása is kárpátaljai úti célok irányába. 1989. április 3-án Grósz Károly, a Magyar Szocialista Munkáspárt főtitkára végigjárta Ungvárt, Beregszászt, és megnézte a munkácsi várat. Az Ungvári Állami Egyetemen tett látogatásáról személyes emlékem is van. Az egyetem akkori főépületében, a városvégi dombon – BAM-on – álló szocreál többemeletes panelt sosem látott tisztaságúra suvickolták – ám csak azon az útvonalon, ahol a magas vendéget körbevezetni tervezték, és ezeken a részeken függönyöket is raktak az ablakokra. Igen ám, de a vendég a látogatás közben kikéredzkedett a mellékesbe, amely lehetőségre előzetesen senki nem számított. Így Grósznak módjában állt megtekinteni a valóságos szovjet egyetemi képet is. Az egyetemen elmondott beszédében többek között így fogalmazott: „Számunkra nagyon fontos, ami önöknél a Szovjetunióban, Ukrajnában, a Kárpátalján történik. Az átalakítás nehéz, de sokat ígérő időszakát nagy figyelemmel és rokonszenvvel kísérik a Magyar Népköztársaságban is. [...] Kárpátalja, az itt élő nemzetek és nemzetiségek hazája, nekünk magyaroknak is drága. A magyar történelem nagyszerű időszakai fűződnek Kárpátaljához. Kétségtelen, hogy évtizedeken keresztül hallgatás, indokolatlan »szemérmesség« vette körül a kárpátaljai magyarság sorsát.”⁸ A beregszászi helyi lap, a „Vörös Zászló” beszámolója szerint a beregszászi látogatásról a városban csak „a rádió reggeli adásából szereztek tudomást”, és késő délután már ott is volt a vendég, és az ajándéka – egy Kodály Zoltánt ábrázoló kispasztika, amiért viszonzásképp beregi szőttest kapott.⁹

Mielőtt 1989. október 23-án, „harangszavú délbén” Szűrös Mátyás kikiáltotta a harmadik Köztársaságot, amelynek 1990 májusáig ideiglenes elnöke lett,¹⁰ pár nappal korábban, október 14-én Beregszászba látogatott Ilyés Gyula mellszobrának – az alkotó Borbás Tibor szobrászművész, az ajándékozó pedig a Kőbányai Sörgyár Ilyés Gyula szocialista brigádja – avatására. Szűrös, akkor még mint a Magyar Népköztársaság Országgyűlésének elnöke avatóbeszédében hangsúlyozta: „A magyar nép és a kormány megelégedésére szolgál, hogy a megújuló szovjet politika – ezen belül Ukrajna – egyre kedvezőbb feltételeket teremt a kárpátaljai magyarság s a magyar anyanemzet közötti kapcsolatok bővítéséhez.”¹¹

Nyitás volt a pisztraházi történet is. Valahogy úgy, ahogy 1986-ban a csernobili tragédia politikai kezelése elindította a Szovjetunió visszafordíthatatlan erjedését, Pisztraháza pedig a kárpátaljai polgárjogi mozgalom és szabad sajtó korszaknyitó eseménye volt. Az emberek elsősorban az ökológiai következményektől féltek, ez volt tehát az első zöld mozgalom a régióban. „A katonai objektumot rengeteg legenda lengte körül, például, hogy atomreaktorral akarják üzemeltetni, s ennek hűtésére

5 Rác T. János: Záhonyban mindenki a fedélzeten. Népszabadság, 1990. július 23. 1.

6 Rác T. János: Öngerjesztő áruhiány Nyugat-Ukrajnában. Népszabadság, 1990. szeptember 7. 3.

7 Kiss János Péter: Illúziók nélkül. A határátkelőhelyek szerepe a határ menti kapcsolatok alakulásában az ukrán, a román és a szerb határszakaszon az 1990-es években. Tér és Társadalom, 2001. 1. sz. 179–192.

8 Magyar Külpolitikai Évkönyv, 1989. 178.

9 Csanádi György: Grósz Károly, az MSZMP Központi Bizottságának főtitkára városunkba látogatott. Vörös Zászló, 1989. április 6. 1–2.

10 Dr. Szűrös Mátyás: A rendszerváltás még nem teljesedett ki. Az interjút készítette: Horváth Ádám. Kapu, 2005, 4. sz. 83.

11 Füzesi Magda: Gazdagabbak lettünk. Vörös Zászló, 1989. október 17. 1.

annyi folyadékra lesz szükség, hogy a környező falvakból eltűnik az ivóvíz, hogy a környezet és a lakosság komoly sugárzásnak lesz kitéve stb.”¹² A Munkács melletti kis ruszin falu 1989-ben emelkedett legendai magasságokba, amikor kipattant a botrány. Két munkácsi aktivista, Jevgenyija Derkacs és Ljubov Karavanszka kezdték el kongatni a vészharangot, hogy a hivatalosan térsztagyárnak (makarónigyárnak) mondott óriási méretű betonkolosszus valójában katonai radarállomás. A tiltakozó mozgalomnak – aláírásgyűjtés, élőlánc, tömegdemonstráció, obstrukció – köszönhetően 1990 szeptemberében meghatározatlan időre leállították az építkezést. A polgári mozgalom mellé állt a kérdésben a helyi hatalom is.¹³ Beregszászban például „járási pártbizottság vezetősege, a járási tanács végrehajtó bizottsága osztja a lakosság nyugtalanságát a rádiólokációs állomás építésével kapcsolatban, s az objektum építésének felfüggesztése, békés célokra való felhasználása mellett foglal állást” – adta hírül a Vörös Zászló már az év elején.¹⁴

A pisztraházi objektum elleni tiltakozásokban részt vett Mankovits Tamás is, aki ekkor az MDF Külügyi Bizottságának tagja volt.¹⁵ Kárpátaljai útjai alatt megismerkedett a helyi magyar közélet szereplőivel, és 1990 áprilisában elindította a „Kárpátalja” című, kéthetente megjelenő lapot. Az első lapszámot, mint sikeres képzőművész, jobb híján saját zsebből finanszírozta. A fejléc szerint a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség orgánusaként indult, amelyet Mankovits kivételével, helyi szerzők írtak.¹⁶ 1990 áprilisában Magyarországon lett bejegyezve a „városi, helyi lapok, politikai folyóiratok” között,¹⁷ a lapot Mankovits városában, Miskolcon nyomták fennállásának mind az öt évében.

Mi volt az a tér, amelybe belépett ez a lap? A szovjet időszakban a kárpátaljai magyar sajtó egyetlen megyei lapból – Kárpáti Igaz Szó – és néhány olyan megyei, illetve járási lapból állt, amelyeket magyar nyelvű fordításban is kiadtak. Ezek közül az egyetlen kivétel a beregszászi Vörös Zászló volt, amelyet nem egy az egyben az ukrán változathoz fordítottak, hanem voltak eredeti magyar nyelvű irodalmi oldalai is, illetve egyes cikkek is eredetileg magyar nyelven születtek. Mindamellettt összes hiányosságaik ellenére kézlegyintéssel elintézni ezeket a termékeket, nem elismerni sajtótörténeti, dokumentáris érdemeiket – botorság.

A magyar nyelvű olvasnivaló azonban valójában nem volt ennyire szűkös, mert 1957-től az újságárusoknál meg lehetett venni a magyarországi sajtótermékeket, később pedig előfizethetővé váltak, igaz, árukapcsolással: az adott magyarországi lap presztízsétől függően mellé egy vagy két, szabadon választott, de feltétlenül orosz vagy ukrán nyelvű lapot is kötelezően elő kellett fizetni. Ez azonban nem akadályozta meg az előfizetéseket, még úgy sem, hogy az árukapcsolást akár soha ki sem nyitották az előfizetők.

Ez az emberöltőnyi ideig működő gyakorlat 1990 végén szakadt meg, amikor az egyik napról a másikra bevezetett dollárelszámolás koldusszegénnyé tette a kárpátaljaiakat, s így már nem tudták előfizetni a magyarországi újságokat. Fodó Sándor, a KMKSZ elnöke egyenesen az anyaországtól való elszakadásként értékelte a helyzetet.¹⁸ Ekkor következett a remitendakorszak, amikor egy hetes, majd egyre nagyobb késésekkel hozták át a határon lapokat, amelyeket a kezdeti időszakban így is szétkapkodtak az érdeklődő olvasók.

12 Kőszeghy Elemér: Gondolatnyi távolság. Kárpáti Igaz Szó, 2009. november 17. 2.

13 Kőszeghy Elemér: Radarállomás Kárpátalján – gazda nélkül. Népszabadság, 1995. április 25. 7.; Botlik József: Baglyok tanyája lett az atommeghajtású térsztagyár. Magyar Nemzet, 1996. július 22. 7.; Ярослав Гулан: Пістрялівська РЛС як наочний приклад вітчизняного марнотратства. <https://zakarpattia.net.ua/News/21886-Pistryalivska-RLS-yak-naochniy-priklad-vitchyznyanogo-marnotratstva>

14 Tiltakozunk a pisztraházi objektum építése ellen. Vörös Zászló, 1990. január 23. 1.

15 Mankovits Tamás: Volt egyszer egy lap. Rendszerváltó Archivum, 2017. 4. sz. 36.

16 Vö. Volt egyszer egy lap... Kárpátalja. <http://www.magyaramagyarert.hu/images/pdf/karpatalja-lap-cimlappal.pdf>

17 Áprilistól újabb 370 lapot vettek nyilvántartásba Jón a Fordulópont, a Csóró, a Magyar Virtus... Magyar Sajtó, 1990. október 8. 1.

18 Horváth Sándor – Mankovits Tamás: A magyarországi napilapokról... Kárpátalja. 1991. 8. sz. 2.; Kovács Elemér: A magyar nyelvű sajtó és sajtószabadság története Kárpátalján 1918–1989. In: Apró István – Paál Vince (szerk.): A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig. Fejezetek a magyar sajtószabadság történetéből. Médiatudományi Intézet, 2014. 95.; Soós Kálmán: Adalékok a magyar–magyar viszony alakulásához. Kisebbségkutatás, 1999. 1. sz. 14.

Az internetes média tekintetében ekkor még sehol sem állt Kárpátalja, előbb folyamatos áramszolgáltatás nem volt, közben és utána pedig az internethálózat volt igen fejletlen (országosan).¹⁹ Ami működött, s működött végig a szovjet korszakban, hogy a magyarországi tévé- és rádióadást egy szál dróttal is fogni lehetett. Ennek a világnak pedig éppen a digitalizáció vetett véget, amelyhez való alkalmazkodáshoz ismét csak idő kellett.

A kárpátaljai alternatív, nem állami sajtót – és könyvkiadást – Balla D. Károly, az Ungváron élő költő, író, blogger indította el. Az első lapja a „Hatodik Síp” című irodalmi lap volt, amelyet 1989-ben alapított. Ő maga úgy fogalmazott: „ezek nem voltak szamizdat kiadványok, hanem úgy jelentek meg, hogy jogilag magyarországi kiadói háttérrel teremtettünk mögé, de mind a szerkesztés, mind a terjesztés a Szovjetunió kötelékébe még bőven beletartozó Kárpátalján történt (sőt, az első könyv esetében a nyomdáztatás is).”²⁰

A „Hatodik Síp” és a „Kárpátalja” kiadási modellje mutat hasonlóságokat, s ez a két lap indította el azt a kulturális és a közéleti sajtót, amely nem csak nyelvében volt magyar.²¹ Az, hogy mi lett az indulás után – már egy következő történet.

¹⁹ Balázs D. Attila: A határon túli magyar online médiumok tartalomfejlesztési trendváltozásai. Médiakutató, 2006. 4. sz.
https://mediakutato.hu/cikk/2006_04_tel/04_hataron_tuli_magyar_mediumok_trendvaltozasai

²⁰ Balla D. Károly: Független sajtó Kárpátalján. <https://ungparty.wordpress.com/category/sajto/>

²¹ Gazda Albert: A lehetséges jövő. Új Magyarország, 1991. május 8. 10.